

СТУДІЇ: ВИХОВАННЯ

Становлення толерантної особистості в українському соціумі

Юлія МАЛИНКА,

кандидат філософських наук, викладач кафедри філософії

Національне відродження, що переживає Україна на нинішньому, напруженому і відповідальному етапі розвитку своєї історії, активізувало діяльність різних конфесій. Процеси державотворення, демократизації, реалізація економічних та соціально-політичних реформ пов'язані зі створенням атмосфери взаємної довіри й толерантності.

Засади української толерантності формувалися протягом усієї історії України, починаючи, зокрема, з євангельських заповідей милосердя і любові до ближнього, що були сприйняті українським народом із християнською вірою [6, с. 63]. Глобалізація сучасного світу та трансформація українського суспільства активізували перехід до нового, толерантного типу соціальних відносин, що передбачає виховання особистості з високим рівнем культурної толерантності. Цей перехід неможливий без переосмислення моральних цінностей, адже сьогодні, в умовах пострадянської дійсності, спостерігається певна духовна маргіналізація значної частини населення країни, відсутність духовно-релігійної, морально-культурної та громадянської самоідентифікації, а також несформованість високих духовних ідеалів, здатних об'єднати українське суспільство в єдину політичну націю. Такі ідеали і цінності мають становити основи для визначення національних інтересів та підґрунтя морально-духовного потенціалу, що відображає спроможність нації відстоювати свою незалежність, безпеку і право на подальший розвиток. Саме тому розбудова громадянського суспільства потребує участі свідомих громадян, яким притаманна громадянська культура, громадянська свідомість, потреба в суспільній діяльності, почуття обов'язку, справедливості, вміння стримувати власний егоїзм та здійснювати свідомий моральний вибір.

Проблеми толерантності відображено у працях О.Швачко, яка вбачає ціннісну значущість толерантності в тому, що вона є універсальним механізмом формування людських взаємин. Толерантність у системі уявлень людини про саму себе, співвідношення Я-образу та образу Іншого досліджується А.Петровським і Р.Бернсом. Як комплексну особистісну якість, що підлягає цілеспрямованому формуванню

під час навчання, виховання і самовиховання, толерантність вивчає П.Комогоров. С.Болдирева і Д.Колесов розрізняють природну толерантність, проблемну, вимушену, толерантність вигоди, умислу і толерантність вихованості.

Проаналізувавши праці дослідників щодо означеної проблеми, вкажемо на відсутність спеціального дослідження, у якому здійснився б соціально-філософський аналіз особливостей становлення толерантної особистості в українському соціумі. Отже, **метою статті** є розкриття філософської специфіки становлення толерантної особистості.

В умовах громадянського суспільства особистість у взаєминах між суспільством і державою є найважливішою цінністю й основою розвитку політичної, правової, економічної, ідеологічної та інших сфер.

Водночас без постійного культивування поваги до людської особистості та її прав, доброти, почуття власної гідності, людяності, тактовності, співчуття, сорому за власні непорядні вчинки, здатності до розумного самообмеження, відчуття обов'язку неможливо розвивати цивілізоване громадянське суспільство. На нашу думку, одним із основних завдань толерантного становлення як окремої особистості, так і соціуму в цілому, що позитивно вплине на розвиток громадянського суспільства в Україні, є формування вольових якостей, відповідних загальнолюдським моральним принципам: цілеспрямованості, тобто вміння визначати суспільно корисні цілі й досягати їх, самостійності, здатності мотивувати свої дії й приймати рішення, що протистоять негативним впливам ситуацій, здійснювати вчинки, які відповідають системі соціальних норм, та готовність нести перед суспільством відповідальність за свої вчинки, що має підкріплюватися законами, усвідомленням членами соціуму як

моральних, так і правових вимог, обрання відповідних до них способів поведінки. Розуміння норм моралі полегшує сприймання норм правових, які, у свою чергу, сприяють глибшому усвідомленню моральних істин. Моральна свідомість дозволяє побачити ту межу поведінки, за якою починаються аморальні й протиправні вчинки, застерігає від правопорушень і водночас стимулює необхідну соціально ціннісну діяльність.

В аспекті розуміння необхідності розбудови в Україні громадянського суспільства актуальним є питання толерантності, розвиток соціуму на засадах національних та загальнолюдських цінностей, що, безумовно, гарантуватиме стабільність, консолідованість, високий моральний дух, моральне здоров'я суспільства в цілому. У цьому контексті інститути громадянського суспільства повинні сприяти особистісному моральному розвитку громадян, утвердженню в суспільстві принципів толерантності, що охоплюють настанови й вимоги щодо єдності, стабільності, цілісності людства з метою забезпечення його самозбереження, виживання, самовідтворення.

Інтеграція України до світового співтовариства, плюралізація політичного, економічного, ідеологічного, культурного простору актуалізували проблему толерантності в сучасному українському суспільстві, що знайшло відображення у постійному порушенні її в ЗМІ, збільшенні кількості конференцій, присвячених цій проблематиці, та публікацій в академічних і суспільно-політичних журналах.

Основу розвитку культурної толерантності становить передусім процес культурної самовизначеності особистості.

В усьому світі спостерігається процес критичного перегляду уявлень про людину, суспільство і природу, що були вироблені в період Просвітництва. Нині, в епоху переходу від техногенної цивілізації до антропоморфної, відбулося усвідомлення невідповідності просвітницької парадигми сучасним реаліям. Запанував період стрімкого знецінювання знань класичної науки; світ раптом втратив свою попередню ясність, прозорість; науки, не лише гуманітарні та соціальні, а й природничі, змушено охопили системою своїх принципів принцип неозначеності.

Водночас відбувається сприйняття толерантності як невід'ємного елемента сучасного розуміння свободи, що є найвищою людською цінністю. Вона не усвідомлюється значущою складовою структури творчої взаємодії та творчості взагалі. Але це передусім означає, що принцип толерантності має творчо застосовуватися в усіх соціальних відносинах.

Найважливішою характеристикою громадянського суспільства є високий рівень толерантності його членів: адже таке суспільство неможливе без згуртованості людей навколо великої мети створення справді людських умов життя для кожного – умов як економічних, так і громадсько-політичних, етнокультурних, загальносоціальних. Людська

толерантність, без перебільшення, є суттєвим рушієм формування та розвитку громадянського суспільства. Водночас ця характерна риса соціуму органічно пов'язана з проблемою сталого розвитку, що протягом останніх десятиліть вважалася авангардом світового прогресу.

Толерантність необхідна у взаєминах між окремими особами, у сім'ї та в громаді. У школах, університетах та осередках неформальної освіти, вдома і на роботі необхідно створювати атмосферу толерантності, душевності, стосунки відкритості, плекати уважність один до одного та почуття солідарності. Усе це має забезпечити виховання. Толерантність як один із найважливіших факторів, виявів духовності в людському співтоваристві означає повагу, прийняття й правильне розуміння різноманіття культур нашого світу, різних форм і способів вираження людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування й свобода думки, совісті та переконань. Найефективнішим засобом попередження нетерпимості є виховання поваги до інших людей, уміння співпереживати, розуміти мотиви вчинків, спілкуватися й співпрацювати з людьми інших поглядів, орієнтацій, культур [5, с. 55].

Виховання в дусі толерантності сприяє формуванню почуття солідарності як між окремими особами, так і між мовними групами та націями. В інтересах міжнародної злагоди принципово важливо, щоб кожен особисто, громада та нація усвідомлювали й поважали багатокультурний характер людського співтовариства. Виховання толерантності розпочинається з обізнаності особистості про свої права і свободи з метою забезпечення їх реалізації та зміцнення прагнення кожного до захисту прав інших [2, с. 69].

Дослідниця О.Грива вважає, що виховання є найефективнішим засобом попередження нетерпимості. У зв'язку з цим актуалізується значення методів систематичного й раціонального навчання терпимості, що розкривають культурні, філософські, соціальні, економічні, політичні корені нетерпимості як основи насильства й відчуження. Науковець наголошує, що толерантність – це цінність соціокультурної системи, вона є внутрішнім стрижнем усього життя людини; це принцип, керівна ідея, основне положення у взаємодії людей; норма в життєдіяльності суспільства, заснованого на злагоді, співпраці, взаєморозумінні та взаємоповазі [1, с. 27].

Розглядаючи проблему розвитку толерантної особистості, Н.Краснова виділяє такі принципи становлення толерантності:

- виховання в дусі відкритості та розуміння інших народів, їх культур та історії;
- навчання розуміння відмови від насилля, використання мирних засобів для врегулювання конфліктів;
- розвиток ідей альтруїзму та поваги до інших, солідарності та причетності [3, с. 76].

Основна ідея толерантності пов'язана з необхідністю виховання в кожного цінностей людської гідності та недоторканності кожної людської особистості [там само, с. 77].

Основу формування толерантності має становити ознайомлення з культурою світу та правами людини. Зміст виховання загальнолюдських цінностей запропонував В.Караковський, який вважає, що в процесі виховання необхідно звертатися до фундаментальних цінностей, орієнтація на які й повинна розвивати в людині добрі риси, високоморальні потреби та вчинки.

Розвиток толерантності розуміють як створення простору прямої чи опосередкованої взаємодії з іншими за поглядами чи поведінкою людьми, їхніми співтовариствами, інакше кажучи, співіснування різного. Для того, щоб людина була толерантною, потрібно виховувати в неї цю якість з дитинства.

Як вважає О.Грива, родина є першим та основним інститутом соціалізації особистості. У родині відбувається засвоєння й розвиток ставлення особистості до себе, інших, праці, природи, всього світу людей і речей [1, с. 111].

Заслугує на увагу досвід А.Макаренка, який стверджував: «Якнайбільше вимог до людини та якнайбільше поваги до неї»; «Треба прагнути правильного виховання, щоб потім не довелося займатися перевихованням, бо це далеко важче»; «Треба насамперед самому бути добрим громадянином і вносити своє громадянське самопочуття і в сім'ю»; «Треба ставити суворі вимоги до власної поведінки»; «Головне у виховній роботі полягає в організації життя сім'ї, зважаючи й на найменші дрібниці» [4, с. 20].

Розвиток толерантного суспільства передбачає відродження традицій. Традиції – це своєрідний комунікативний механізм суспільства, що забезпечує неперервність передачі духовних, інтелектуальних і матеріальних цінностей від покоління до покоління. Поступ суспільства залежить від того, як цей механізм налагоджено та ефективно працює.

Виховання має формувати людину активну, ініціативну, з позитивною самооцінкою, здатну знаходити рішення у своєму житті та нести соціальну відповідальність за себе й інших. У зв'язку з цим потрібно виховувати толерантну свідомість, яка передбачає формування в кожній людині розуміння універсальних людських цінностей і моделей поведінки, які допоможуть їй жити в мирі і злагоді із самою собою, з іншими, природою і суспільством. Як ментальна установка, толерантність має два основні аспекти вияву:

– *діяльнісний* (форми поведінки і дії людей один щодо іншого);

– *комунікативний* (форми міжособистісного, міжгрупового і міжнаціонального спілкування).

Становлення толерантної особистості в українському соціумі, її усвідомлення та самоусвідомлення здійснюється завдяки спілкуванню та взаємодії з іншими людьми. Без спілкування не може бути

організована жодна діяльність, неможлива передача досвіду та розвиток не лише окремої людини, а й людства взагалі. Спілкування посилює взаємозв'язок між людьми, забезпечує психологічний комфорт людині, сприяє її особистісному зростанню.

Спілкування – багатоплановий процес, що охоплює не тільки обмін значущими для співрозмовників інформацією, думками та почуттями, а й прийняття й розуміння іншої людини, здійснення єдиної стратегії взаємодії під час спільної діяльності.

Однією з основних функцій спілкування є *соціальна*, яка полягає у встановленні контактів між людьми, самоствердженні особистості, розвитку взаємин між учасниками спілкування, а також розвиток особистості в суспільстві, її соціалізація та становлення як члена суспільства, формування всіх видів суспільних відносин: ділових, ігрових, економічних, соціально-психологічних.

Комунікативна толерантність – це характеристика ставлення особистості до людей, що визначає ступінь необхідних для спілкування, з її погляду, якостей та чинників партнерів по взаємодії. Комунікативна толерантність є найважливішою та інформативною рисою людини. У ній відображаються особливості культури та виховання особистості, досвід спілкування, цінності, потреби, інтереси, характер, темперамент, звички, особливості мислення та стереотипи поведінки, що склалися. Це систематизуюча характеристика, що охоплює багато якостей індивіда, передусім моральні, характерологічні, інтелектуальні.

Основними підструктурами комунікативної толерантності є:

– *інтелектуальна* – передає парадигму (взірець, тип, стиль) розумової діяльності конкретної людини, тобто принципи розуміння нею дійсності, звичні стереотипи осмислення проблем, ідей, прийняття рішень;

– *ціннісно-орієнтаційна* – охоплює основні світоглядні ідеали конкретної людини, її життєві цілі, інтереси, оцінки реальної дійсності;

– *етична* – виявляє моральні норми, яких дотримується людина. При цьому виявляється той чи інший рівень сумління, думки, оцінки та дії: орієнтація на добро та зло, правдивість або неправдивість, схильність керуватися почуттям обов'язку або звичка вести себе безвідповідально;

– *естетична* – охоплює сферу вподобань, почуттів, смаків, особливостей прийняття людиною гарного та огидного, піднесеного та підлого, комічного та трагічного. Тут виявляється, хто, що та чому подобається або не подобається особистості;

– *емоційна* – демонструє переважальний спектр, у якому частіше за все прагне бути людина: радість або печаль, оптимізм або песимізм, збудження або спокій, піднесення або пригнічення, безтурботність чи тривожність, миролюбність або агресія;

– *сенсорна (чутлива)* – охоплює особливості чуттєвого прийняття світу на рівні зору, слуху, смаку кожного та дійових відчуттів;

– *енергетико-динамічна* – відображає енергетичні здібності людини – якості та силу її енергетичного поля;

– *алгоритмічна* – ця підструктура особистості об'єднує різні особистісні якості, в яких є щось загальне. До них належать звички, уміння, стиль діяльності, різні ритуали (побутові, сімейні, релігійні). Їм притаманна циклічність, повторення, у різних умовах вони здійснюються методом накопичення, за допомогою алгоритмів та прийомів;

– *характерологічна* – зосереджує стійкі, власне типологічні риси особистості, що відродилися або набуті під впливом оточення в результаті виховання, прикладів, наслідування;

– *функціональна* – закріплює різні системи життєзабезпечення, створення та підтримки комфортних умов для особистості, передусім потреби й бажання, що впливають на життєві основи [3, с. 75].

Отже, у статті визначено основні ідеї щодо виховання толерантної особистості: пошана до людської гідності; розуміння відмінностей між людьми; взаємодоповнення як основна риса відмінностей; взаємозалежності як основи для спільних дій; залучення до культури миру.

Розвиток толерантної особистості має здійснюватися шляхом виховання морального обов'язку, що передбачає відповідальність не лише перед суспільством, а й перед власною совістю. Толерантна особистість повинна не тільки сприймати особливості інших, як і свої власні: якщо вона не хоче бути цинічною й бездуховною, а жити відповідно до гуманістичних цінностей, має шукати шляхи боротьби зі злом. Толерантність як важлива виховна ідея також здатна позитивно впливати на зменшення рівня релігійного екстремізму й політичного тероризму, які є крайньою формою вияву фанатизму – соціального, національного, релігійного.

До формування толерантності та інших громадянських цінностей мають залучитися всі соціальні інститути. Як держава, так і громадянське суспільство зацікавлені в розвитку таких особистісних якостей, що здатні забезпечити досягнення демократії, суспільної солідарності, стабільності, взаєморозуміння. Педагоги повинні використати весь освітній потенціал, теоретико-методичні надбання для виховання толерантності в учнівській молоді.

Література

1. *Грива О.А.* Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища: монографія / О.А. Грива. – К.: Вид-во ПАРАПАН, 2005. – 228 с.
2. *Єлісеєва Н.* Родина та толерантність підлітка / Н.Єлісеєва // Відкритий урок. – 2008. – №5. – С. 69–70.
3. *Краснова Н.П.* Комунікативна толерантність у професійній діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи / Н.П. Краснова // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2009. – №1. – С. 71–77.
4. *Макаренко А.С.* Лекції про виховання дітей / А.С. Макаренко. – К.: Радянська школа, 1948. – 90 с.
5. *Нечерда В.* Проблема виховання толерантності особистості в контексті профілактики дитячої бездоглядності / В.Нечерда // Рідна школа. – 2009. – №5–6. – С. 54–56.
6. *Толерантність* як соціогуманітарна проблема сучасності: матеріали засідання «круглого столу» від 29 травня 2007 р. / відп. ред. П.Ю. Саух. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2007. – 124 с.

Анотації

Юлія МАЛИНКА

Становлення толерантної особистості в українському соціумі

У статті проаналізовано основні ідеї та принципи становлення толерантної особистості, запропоновані різними науковцями відповідно до вимог їхніх дослідницьких проектів; визначено сутність і структуру становлення толерантності як особистісного утворення; розглянуто основні засоби розвитку толерантності в суспільстві; виявлено найважливіші аспекти вияву толерантності як ментальної установки.

Ключові слова: толерантність, громадянське суспільство, толерантна особистість, нетерпимість, комунікативна толерантність, становлення толерантності, екстремізм, ксенофобія, культура, толерантна особистість, консолідація суспільства.

Юлія МАЛИНКА

Становление толерантной личности в украинском социуме

В статье проанализированы основные идеи и принципы становления толерантной личности, предложенные разными учёными в соответствии с требованиями их специфических исследовательских проектов; определена сущность и структура становления толерантности как личностного образования; рассмотрены главные средства развития толерантности в обществе; выявлены основные аспекты проявления толерантности как ментальной установки.

Ключевые слова: толерантность, гражданское общество, толерантная личность, нетерпимость, коммуникативная толерантность, становление толерантности, экстремизм, ксенофобия, культура, толерантная личность, консолидация общества.

Yuliya MALYNKA

Formation of tolerant personality in Ukrainian society

In this article the basic ideas and principles of formation of the tolerant person given by different researchers according to the requirements of their specific research projects have been analysed; the essence and the structure of formation of tolerance as personal formation have been defined; the main facilities of development of tolerance have been considered in society; the basic aspects of display of tolerance as a mental setting have been found out.

Keywords: tolerance, a civil society, the tolerant person, intolerance, communicative tolerance, formation of tolerance, extremism, xenophobia, culture, tolerant personality, the consolidation of the society.